

Іван ЗУЛЯК

РОЛЬ “ПРОСВІТИ” У ПОШИРЕННІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (кінець XIX – початок XX ст.)

Висвітлено участь Товариства у поширенні економічних знань в Галичині, окреслено основні напрямки та форми економічної діяльності. Перелічено економічні організації, засновані за сприянням Товариства, подано діяльність господарських шкіл “Просвіти” в Угерцях Винявських та Милованні, а також звернено увагу на організовані господарські віча.

Ключові слова: “Просвіта”, економічна діяльність, господарські школи, господарські віча.

Роль “Просвіти” у поширенні економічних знань у Східній Галичині кінця XIX – початку XX ст. є важливою в тому плані, що Товариство доволі успішно втілювало у практичне щоденне життя українських селян тогочасні новітні методи господарювання, утворювало економічні структури, відкривало фахові школи, проводило різноманітні курси, які забезпечували захист економічних інтересів української громади, сприяли активізації господарсько-економічного руху¹.

У даній статті спробуємо простежити основні напрямки діяльності “Просвіти” щодо поширення економічних знань у Східній Галичині кінця XIX – початку XX ст.

Розширити діяльність “Просвіти” в економічному плані змушувало злиденне становище західноукраїнського селянства, яке, незважаючи на проведені австрійським урядом реформи, переносило на своїх плечах пережитки панщини. Як австро-угорська, так і пізніше польська адміністрації зовсім не піклувалися про економічний поступ українців, адже, як зазначав Т. Войнаровський, їхня мета полягала “в руйнуванню передусім місцевих народних мас, щоб потім на їх місце впровадити польські елементи”².

“Просвіта” звернула увагу на поліпшення економічного становища селянства з метою формування не лише національної самовідомості, але й піднесення рівня його матеріального добробуту. Однією з основних причин господарського занепаду українського селянства було те, що воно зазнавало гноблення й приниження, безправності у вирішенні назрілих соціально-економічних проблем³.

Традиційно українське населення Східної Галичини займалося в основному хліборобством, що, звичайно, в тогочасних умовах було свідченням економічної відсталості, чому сприяв і факт відсутності власного державного організму.

До 1891 р., тобто, до прийняття нового Статуту “Просвіти”, основна увага у поширенні економічних знань акцентувалася на виданні книжок з господарсько-

економічної тематики, маючи за мету популяризацію заснування шпихлірів, позичкових кас, догляду за садом, ґрунтами тощо⁴.

Головний виділ на засіданні від 21 січня 1891 р. ухвалив провести надзвичайні загальні збори Товариства з метою зміни Статуту⁵, що, в основному, стосувалися економічних аспектів подальшого розвитку “Просвіти”⁶. Такі зміни затверджено 25 березня 1891 року.⁷

Відповідно до вимог нового Статуту, “Просвіти” надавалося право здійснювати: “г) закладане спілок рільничо-господарських і промислових, торговель, шпихлірів, кас ощадности і кас позичкових, як також шкіл господарських і промислових; д) уділюване помочи і поради при набуваню доброго насіння, машин і прирядів рільничо-господарських, як також вказуване жерел зарібку; н) розбуджуване замилованя до ощадности і праці, як також ділане всего того, що може причинитися до піднесеня просвіти і добробуту руського народу”⁸.

Окрім того, у § 50 Статуту наголошувалося на тому що, Виділ читальні “Просвіти” мав право і обов’язок: “ж) вводити в жите спілки рільничо-господарські і промислові, як також шпихлірі з збіжем, спільними силами членів читальні; з) старатися о заложене власної крамниці, де би члени громади могли побирати дешевший і добрий товар; і) старатися о заложене власної каси позичкової, щоби нею помагати членам, котрі з причини нещасних випадків підупали, що для порятованя свого газдівства потребують підмоги на засів, поставлене будинків, закупно товару, хотять освободити себе від лихварських долгів або бажають піднести свою господарку на висший степінь; к) старатися о заложене власної каси ощадности в цілі розбудження духа ощадности меж громадянами”.

Загальні збори мали неабиякий резонанс у Наддніпрянській Україні, про що свідчить вітальна адреса з Києва від О. Кониського, В. Тарнавського, В. Антоновича, І. Нечуя-Левицького Головному виділу з побажаннями здобутків на ниві національного поступу і поліпшення економічного добробуту українців⁹.

Деякі делегати загальних зборів, що відбулися у Львові, навіть висували пропозиції щодо створення окремого українського економічного товариства, що безпосередньо мало б займатися господарськими питаннями. Однак згадані пропозиції не знайшли підтримки у більшості представників просвітніх осередків на той час, оскільки, з одного боку, створення окремого економічного товариства призвело б до значних необґрунтованих фінансових затрат, з іншого – до менш скорегованих дій у просвітньо-економічній діяльності.

Виходячи зі сказаного, можемо констатувати, що “Просвіта” – перша просвітня організація, яка намагалася своїми діями поліпшити економічний стан українського селянства, створити сприятливі умови для активної господарсько-кооперативної діяльності. Варто відзначити у цьому плані заслуги члена Головного виділу К. Левицького, який написав книги, що були своєрідною програмою економічних дій безпосередньо для потреб селянства. Це, зокрема, “Що повинна робити “Просвіта” на основі нового статуту” (1892), “Про шпихлірі і крамниці” (1893), “Про сільські каси позичкові і щадниці” (1894) та інші. У 1900 р. видано книгу М. Новаківського “Спілки для ощадности і позичок системи Райфайзена”, у 1904 р. – К. Левицького “Про нові спілки господарські”.

Економічному розвитку української спільноти сприяло набуття “Просвітою” у власність маєтку в Угерцях Винявських (повіт Рудки) на підставі заповіту громадського діяча та мецената М. Малецького (354,5 моргів поля й лісу з двором і будинками) та передача митрополитом А. Шептицьким на доволі вигідних для Товариства умовах 68-моргового маєтку в Милованні¹⁰.

З метою розвитку просвітньо-економічної діяльності Головний віділ сприяв створенню “Товариства взаємних обезпечень “Дністер” у Львові”, яке в кінці 1907 р. нараховувало 213 943 поліси у 3733 громадах на загальну суму 218 043 491 корон з преміальним фондом 2 159 903 корон і з резервним фондом у 1 000 000 корон, утримуючи в краї тисячу агентств¹¹.

Завдяки старанням “Просвіти”, у 1894 р. створено Товариство взаємного кредиту “Віра” у Перемишлі, засновано “Красвий Союз кредитовий” у Львові (1898), до якого вже в 1899 р. вступило 230 членів, статутний фонд якого становив 11 236 754 корон, сума наданих позик українським інституціям складала 21 700 корон¹².

Створення “Краєвого Союзу кредитового” дало почин до заснування у 1904 р. “Краєвого Союзу ревізійного” та “Краєвого Союзу Господарсько-молочарського” (1907) з центром у Львові, “Народної Торгівлі” або “Союзу Торгівельного” (1908). “Народна Торгівля” володіла філіями у 14 місцевостях, а до складу її адміністрації входило 70 осіб. Вона щорічно проводила одномісячний курс навчання для 12 практикантів. У 1904 р. створено товариство “Сільський Господар”, у 1905 “Руську Щадницю” в Перемишлі. Це невеликий перелік тих господарських інституцій, у створенні яких брала активну участь й “Просвіта”.

У кінці 1908 р. їх нараховувалося 227, у тому числі 168 кредитних, 21 торговельна, десять промислових і десять рільничо-господарських, дев’ять молочарських та дев’ять різних. Це були перші плоди українського економічно-господарського й кооперативного руху за безпосередньою участю “Просвіти”, яка поступово перетворювалася у центр економічного відродження Східної Галичини, де на базі 521 читальні діяло 39 читальняних і 16 приватних крамниць, 33 ощадно-позичкових кас (без громадських кас), 16 шпихлірів при читальнях¹³.

Згідно з вимогами Статуту 1891 р., також вводилася посада мандрівного учителя господарства та перевірки читалень, в обов’язки якого входило також “устне поучуванє народа о всякого рода справах просвітніх, господарських, торговельних і промислових...” Цю посаду започатковано у зв’язку з тим, що, пропагуючи нові методи ведення господарства з метою отримання більших прибутків, поширюючи економічні знання, потрібно було надавати певну практичну допомогу українським селянам. З 1896 р. на цю посаду призначено В. Короля, у 1908 р. – О. Гарасевича, у 1909 р. – С. Кулика, у 1910 р. – М. Творидла, у 1912 р. – Г. Стефурака.

Селяни досить активно залучалися до сприйняття економічних знань, чим засвідчували те, що це справа вкрай необхідна¹⁴. Адже захистити селянина могла добре налагоджена й розгалужена система поширення економічних знань. Низький рівень ведення господарства негативно впливав на отримання прибутків від реалізованої продукції. Проведення такого типу читань давало змогу реально впроваджувати нові методи господарювання в життє. Упродовж 1896–1897 рр. мандрівний учитель господарства і перевірки читалень В. Король провів читання на господарську тематику у 191 місцевості, 11 філіях, серед 180 громад при загальній участі

14 299 слухачів, з них 13 756 слухачів – представники селянства й міщан. Про ефект просвітньо-економічної діяльності свідчить те, що на кінець 1899 р. читальні вже мали 258 крамниць, 138 позичкових кас, 112 шпихлirів¹⁵.

Основне завдання просвітніх осередків полягало у сприянні селянам в отриманні вигідних кредитів з метою зміцнення їхніх господарств. Зокрема, значних успіхів в економічному плані досягла читальня “Просвіти” у с. Скала, Борщівського повіту. На кінець 1898 р. річний обіг коштів читальняної каси складав 30 тис. золотих ринських (далі – злр.), з яких за 8000 тис. злр. збудовано будинок читальні, у володінні читальні також перебувало 2,5 моргів поля вартістю 400 злр.¹⁶.

“Просвіта” заохочувала читальні до використання безвідсоткової позики з фонду, призначеного Галицьким сеймом на піднесення рільництва. До кінця 1901 р. її отримали 21 читальня на загальну суму 13 400 корон (далі – кр.), а у 1902–1903 рр. – тільки шість читалень, у тому числі: читальня “Просвіти” в Залужу (Рогатинський повіт) – 400 кр., у Стрільбичах (Старосамбірський повіт) – 800 кр., у Мальчицях (Городоцький повіт) – 800 кр., у Боднарові (Станиславівський повіт) – 400 кр., у Вербицях (Равський повіт) – 800 кр., у Григорові (Рогатинський повіт) – 800 кр.¹⁷ Від 1891 р. з цього фонду позику отримали 27 читалень на загальну суму 17 400 кр.

Посаду мандрівного учителя господарства та перевірки читалень скасовано в 1900 р. у зв'язку з тим, що “Просвіта” не мала фондів для фінансування поїздок свого представника, а неодноразові звертання до органів крайової влади були безрезультатними¹⁸.

Тільки в 1904 р. “Просвіта” отримала з державних і крайових фондів фінансову допомогу розміром 4000 кр., у 1905 р. – 5000 кр. Її виплачено до кінця 1913 р., не враховуючи допомоги на розвиток рільничої школи у Милованні та школи домашнього господарства в Угерцях Винявських у сумі 17 900 кр. Для порівняння наведемо деякі статистичні дані з діяльності польського “Kulka rolniczego” (за 1882 р.), якому щорічно виплачували фінансову допомогу на розвиток господарської діяльності у сумі 8200 кр., на видання популярної літератури – 8000 кр., а також надавалася можливість отримати 50 тис. кр. з позичкового безвідсоткового фонду. Загалом, польський рільничий гурток до кінця 1899 р. отримав 189 400 кр. Стосовно цього “Письмо з Просвіти” повідомляло про те, що польські економічні структури діставали набагато більшу матеріальну допомогу від місцевої влади, ніж українські, керуючись тим, щоб дешевими кредитами зацікавити українське селянство¹⁹.

Проблема з матеріальними фондами була доволі значною перешкодою діяльності “Просвіти” в економічній сфері. В 1912 р. Товариство не отримало фінансової допомоги у розмірі 28 тис. кр., хоча бюджет економічної комісії Галицького сейму, за мінімальними підрахунками, становив 80 тис. кр.²⁰. Власне з цього приводу “Діло” писало про те, що допомога не виплачується у зв'язку з певними політичними тенденціями у виданнях Товариства²¹.

Поліпшенню впровадження у життя економічної політики “Просвіти” сприяло створення в 1906 р. господарсько-промислової комісії, до складу якої входили: П. Огоновський – голова комісії, В. Загайкевич – секретар комісії, члени комісії – Р. Залозецький, О. Гарасевич, А. Глодзінський, А. Корнеля, М. Коцюба, К. Левицький, К. Паньківський, І. Петрушевич²². Основною метою комісії було втілення у життя заходів щодо підвищення економічного добробуту українського населення²³.

До компетенції комісії належало охопити всі сфери економічного життя українців у Східній Галичині з метою організації рільництва, домашнього промислу, торгівлі, сприяти заснуванню господарських спілок, промислових і торговельних структур, отриманню вигідних кредитів тощо²⁴. Серед інших завдань було також, враховуючи кліматичні умови місцевості, сприяти садівництву, городництву, пасічництву, виноробству²⁵.

Згадана комісія поділялася на такі відділи: сільськогосподарський, промисловий, торговельний, кредитний, жіночого господарства, господарсько-видавничий, корисних справ. Особливо важливе місце в структурі господарсько-промислової комісії займали торговельний і кредитний відділи. Через торгівлю та надання селянам вигідного кредиту “Просвіта” намагалася подолати нужденний стан українського населення. Сільськогосподарський відділ з 1910 р. всю практичну працю передав “Сільському господареві”.

Заснування господарської школи у Милованні (Товмацький повіт) у 1908 р. засвідчило, що “Просвіта” основною метою економічної політики вважала підготовку кадрів для практичного ведення господарства. Згідно зі Статутом, школа зобов’язувалася надавати селянству практичні знання з рільництва, вкрай необхідні для раціонального ведення селянських господарств²⁶, через: проведення в зимовий період рільничих занять для селян; організацію у літній період курсів для селянської молоді; заснування спеціальних курсів з різних галузей сільського господарства; ведення зразкового господарства; дослідження рільничих відносин; надання хліборобам практичних порад; допомогу в організації господарських спілок²⁷.

Під час практичного навчання селяни знайомилися з найважливішими основами господарських знань, готувалися до раціонального ведення власного господарства, доглядали рослини, годували тварин, проводили меліорацію полів, утримували луки й пасовища в належному стані, вивчали природничі науки і вплив природного середовища на врожайність. Крім спеціальних дисциплін, селян навчали читати, писати, рахувати. Наприклад, упродовж 20 листопада – 31 грудня 1909 р. тривав курс навчання за участю 30 слухачів²⁸. Навчання проводили Г. Думка, агроном та Я. Литвиненко, урядник “Просвіти”. Учителі відзначали, що упродовж шести тижнів слухачі не можуть добре освоїти навички ведення господарства й основи початкового навчання²⁹. Тому з 1 грудня 1910 р. курс здобуття знань тривав уже до 1 березня 1911 р., його програма включала 504 години. З них 180 годин відводилося на вивчення загальноосвітніх предметів. У 1912–1913 навчальному році це співвідношення становило: 600 і 270 годин (*підраховано автором на основі аналізу звітів*).

Господарська школа у Милованні – це перша просвітньо-економічна фахова інституція, якої до того не було ні серед українських, ні польських товариств. Щоб вона дійсно відповідала своєму завданню, потрібно було мати кошти на утримання спеціалістів, перебудову приміщень, впорядкування навчально-методичних кабінетів і класів тощо. На загальних зборах Товариства “Просвіта” 8 квітня 1913 р. у Львові наголошувалося, що “Головний виділ повинен позбутися Милованні і все-го того, що стояло би на перешкоді його головній ідеї”³⁰, враховуючи те, що на перебудову школи було витрачено 71 320 кр., а в 1912–1913 рр. господарство у Милованні дало незначний прибуток. Утримання школи хоча й було справді важким тягарем для Товариства, але “Просвіта” все ж, попри скрутне фінансове становище,

продовжувала виділяти на неї кошти, вважаючи її базою для поширення економічних знань, центром підготовки спеціалістів.

Значною заслугою Товариства у справі підготовки економічно грамотних фахівців було заснування школи домашнього господарства в Угерцях Винявських 5 березня 1910 р.³¹ Ця ідея виникла у філії “Просвіти” в м. Комарно Рудківського повіту. Школа зобов’язувалася теоретично та практично готувати сільських жінок і дівчат до самостійного ведення домашнього господарства. Для досягнення мети передбачалося вивчення як фахових, так і загальноосвітніх предметів. Із загальноосвітніх вивчалися: релігія, українська література, письмові вправи, математика, географія та історія рідного краю з детальним вивченням історії Галичини. До фахової підготовки входили здобуття знань щодо: якості, кількості і поживності їжі; основ гігієни, догляду за хворими; годівлі домашніх тварин та молочарства; садівництва і городництва; значення спільної праці для ведення домашнього господарства.

Упродовж 1 листопада 1912 – 27 березня 1913 рр. проводився п’ятимісячний курс навчання для 14 слухачок³². У 1913–1914 навчальному році запроваджено шестимісячний курс навчання. Із 37 претендентів через обмежену кількість приміщень прийнято на навчання лише 20 слухачок. Група поділялася на чотири підгрупи відповідно до набуття майбутньої фахової підготовки: приготування їжі; підтримання домашнього порядку та шиття; прання одягу; ведення домашнього господарства. Щирі слова подяки за надану змогу навчатися у школі домашнього господарства знаходимо в одному з листів учениці: “Позаяк доступилам того щастья, що зісталам принета до школи жіночого господарства в Угерцях Винявских, за що складайу Хвальному товариству, ек також і Вп пані Директорші щиру подеку...”³³.

Значним поступом у розвитку економічної політики “Просвіти” було проведення у філіях Товариства торговельних курсів з метою пропагування практичних навиків ведення читальняних крамниць. Спочатку на курси приймалися всі бажуючі, згодом тільки українські крамарі або члени Товариства “Просвіта”. Зокрема, упродовж 1908–1914 рр. відбулося 14 торговельних курсів за участю 586 слухачів. “Просвіта” проводила торговельні курси також і з іншими українськими інституціями. Разом із крайовим віділом товариства “Сокіл” відповідний курс проводився у Товмачі й Тисьмениці³⁴. Філія рільничого товариства “Сільський господар” у Борщеві, місцева філія та Головний віділ “Просвіти” спільно проводили тритижневий торговельний курс³⁵. Восьмиденний торговельно-касовий курс було організовано у Заліщиках для учнів семінарії третього та четвертого року навчання за участю 46 слухачів. У Львові відбувся аналогічний курс для учнів Греко-Католицької семінарії³⁶. Проведення торговельних курсів давало змогу збільшити кількість економічно грамотних фахівців, здатних вести активну господарську діяльність.

Важливе місце у просвітньо-економічній діяльності “Просвіти” посідали господарські віча, які були своєрідною формою спілкування та передачі набутого практичного досвіду. Вперше аналогічне просвітньо-економічне віче, в роботі якого взяло участь 200 осіб, у тому числі 20 священників, відбулося у Перемишлі 12 листопада 1895 р. На ньому наголошувалося на тому, що крамниці необхідно засновувати при читальнях “Просвіти” і вони принесуть більше користі місцевим мешканцям і просвітньому осередку за умови, що їхню роботу скеровуватимуть священники й учителі. Власне, про це говорив і К. Левицький у рефераті “Про каси позичкові”, зазнача-

ючи, що кожна українська громада повинна заснувати хліборобську касу, складену з коштів громади, яка повинна їй служити з метою матеріального піднесення добробуту селян. У рефераті І. Негребецького “Про важливі господарські знаряддя і їх вжиток” підкреслювалося, що просвітня робота не матиме позитивних результатів, якщо ґрунтуватиметься на вбогості селян. Просвітньо-економічне віче привітав громадський та освітній діяч Т. Ревакович, наголосивши на тому, що без економічного зростання українського народу неможливо вести мову про перспективи позитивного розвитку.

22 вересня 1912 р. відбулося просвітньо-економічне віче у Бібрці, влаштоване спільними зусиллями філії “Просвіти” і “Сільського господаря”. Віче дало почин до створення крайової інституції “для плянної і як найширшої акції витворення рідного промислу”³⁷.

Крамарсько-торговельно-касовий курс відбувся у Чорткові 10 жовтня 1912 р.³⁸ за ініціативи Головного виділу “Просвіти” та при співпраці Товариства з іншими українськими господарськими інституціями. До програми курсу входило вивчення історії України, діловодства, вексельних і торговельних законів, торговельного листування тощо. Заходом філій “Просвіти”, “Сільського господаря” у Сокалі проводився торговельний курс упродовж 23 січня – 11 лютого 1912 р.³⁹; він включав вивчення торговельної справи (90 годин) і загальноосвітніх предметів (18 годин).

З метою поліпшення роботи читальень у Львові упродовж 12–19 квітня 1911 р.⁴⁰ проводився просвітньо-економічний курс, програма якого складала 45 год., з них 3 год. відводилося на засвоєння теоретичної частини “Про провід у читальнях” (І. Крип’якевич); 4 год. – на практичну частину “Про провід у читальнях” (С. Демидчук); 3 год. – на “Устроюване та веденє курсів для неграмотних” (О. Солтис); 7 год. – на “Зносини горожан з громадськими, повітовими, судовими і військовими властями” (І. Фургалю); 7 год. – на практичні вказівки з ветеринарії (Ю. Струтинський); 7 год. – на практичні вказівки з сільського господарства (М. Творидло).

Важливим досягненням “Просвіти” в економічній сфері було заснування дворічної “Торговельної школи” у Львові 5 жовтня 1911 р.⁴¹ Першим її директором призначено професора Львівської політехніки і державної торговельної академії Р. Залозецького. На утримання школи Головний виділ виділив фінансову допомогу у сумі 2500 кр. та 1300 кр. на придбання науково-методичної літератури. Упродовж 1912–1913 рр. свідоцтво про закінчення школи отримали 24 учні, в тому числі 12 учениць, а шестимісячні курси з 27 слухачів закінчили тільки 12.

Проблема фінансування навчально-виховного процесу постійно гальмувала розвиток економічної праці Товариства. Без її вирішення неможливо було готувати кваліфікованих фахівців, забезпечуючи національними кадрами розвиток економіки Східної Галичини. У листі намісника краю А. Голуховського від 19 травня 1913 р. на ім’я керівництва школи повідомлялося про те, що Галицький сейм не збільшив субвенції на потреби навчального закладу⁴².

Своєрідним підведенням підсумків господарської праці “Просвіти”, починаючи з 1891 р., стало проведення просвітньо-економічного конгресу у Львові в 1909 р.⁴³ з нагоди сорокалітнього ювілею Товариства. Основним завданням цієї наради було критичне осмислення й оцінка результатів діяльності, знаходження шляхів і методів поліпшення економічного стану українського селянства. Участь у конгресі усіх

верств населення свідчила про зацікавленість змінити існуючі соціально-економічні порядки на селі, що сприяло б значному піднесенню економіки Східної Галичини та відповідно зростанню матеріального добробуту українців.

Таким чином, “Просвіта” вперше серед українських товариств не тільки проголосила ідею економічного піднесення селянства, але й реально втілювала її у життя. Економічна політика Товариства дала поштовх до створення національних господарських інституцій і установ, які згодом продовжили й спеціалізували працю, започатковану “Просвітою”.

На основі аналізу протоколів засідань Головного відділу Товариства, господарських комісій, звітів про проведену економічну роботу, можемо констатувати, що майже 75 % матеріальних засобів інституції скеровувалося на розвиток економічної сфери. Завдяки цілеспрямованій економічній політиці Товариства, українське селянство Галичини мало змогу переконатись у важливості та необхідності набуття господарських знань, їх практичного втілення у життя як засобу підвищення матеріального добробуту і поліпшення економічної ситуації української спільноти загалом.

Ivan Zuliak. Role of “Prosvita” in the spread of economic knowledge in Eastern Galicia (end of the 19th – beginning of the 20th centuries)

The author highlights the role of the society in the spread of economic knowledge in Galicia and describes the main directions and forms of its economic activity. He lists economic organizations established with the support of the society, gives an account of the activities of husbandry schools of “Prosvita” in Uhertsy Vyniavski and Mylovanie, and points out economic public meetings organized by the society.

Key words: “Prosvita”, economic activity, husbandry schools, economic public meetings.

¹ Качор А. Роль “Просвіти” в економічному розвитку Західної України. – Вінніпег, 1960; М. Алексієвець, І. Зуляк “Діяльність “Просвіти” у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914). – Тернопіль, 1999. – 184 с.

² Войнарівський Т. Вплив Польщі на економічний розвій України-Руси / Перший Український просвітньо-економічний конгрес, уладжений Товариством “Просьвіта” в сорокалітє заснована у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909. – С. 403.

³ Скварок З. Просьвітна організація читалень і філій “Просьвіти” / Перший Український просвітньо-економічний конгрес, уладжений Товариством “Просьвіта” в сорокалітє заснована у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909. – С. 174.

⁴ Центральний Державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 7628. – Арк. 130.

⁵ Там само. – Спр. 7629. – Арк. 346.

⁶ Там само. – Арк. 329.

⁷ Там само. – Арк. 346.

⁸ Статутъ товариства “Просвіта” з 18 серпня 1891 р. – Ч. 59616. – С. 13.

⁹ Справозданє з діяльности Головного Відділу товариства “Просвіта” за рокъ 1891. – Львів, 1892. – С. 5.

¹⁰ Звіт Товариства “Просвіта” з діяльности за часъ від 1 січня 1908 до 31 грудня 1909. – С. 6.

¹¹ Левицький К. Початки розвою наших економічних інституцій: 1890–1900 / Перший Український просьвітнекономічний конгрес, уладжений товариством “Просьвіта” у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909. – С. 560.

- ¹² Народні Рускі товариства у Львові // Ілюстрований народний календар Товариства “Просьвіта” на рік 1900. – Ч. 23. – Кн. 1–2. – С. 198–202.
- ¹³ Справозданє зь діяльности Товариства “Просвіта” за чась воль 1 січня 1896 до 31 грудня 1897. – Львів, 1898. – С. 10.
- ¹⁴ *Танячкевич Д.* Яку раду радило віче господарське Товариства “Просвіта” на дни 12 падолиста 1895 року в Перемишлі? – Львів, 1986. – С. 21, 25.
- ¹⁵ Справозданє зь діяльности Товариства “Просвіта” за чась воль 1 січня 1898 до 31 грудня 1899. – С. 27.
- ¹⁶ Читальня “Просвіти” у Скалі // Ілюстрований народний календар Товариства “Просвіта” на рік 1900. – Ч. 236–237. – Кн. 1–2. – С. 181.
- ¹⁷ Звіт з діяльности Товариства “Просьвіта” за час від 1 січня 1902 до 31 грудня 1903. – С. 11.
- ¹⁸ ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 223. – Арк. 7.
- ¹⁹ Письмо з Просьвіти. – 1911. – С. 171.
- ²⁰ Звіт з діяльности Головного Виділу Товариства “Просьвіта” за час від 1 січня до 31 грудня 1913 // Письмо з Просьвіти. – Ч. 4. – 1914. – С. 116.
- ²¹ Діло. – 1918. – Ч. 78. – 6 квітня. – С. 2.
- ²² ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 7632. – Арк. 32.
- ²³ Там само. – Спр. 7632. – Арк. 1.
- ²⁴ Там само. – Арк. 3.
- ²⁵ Там само. – Арк. 5.
- ²⁶ Там само. – Спр. 7161. – Арк. 1.
- ²⁷ Там само. – Арк. 2.
- ²⁸ Звіт Товариства “Просьвіта” з діяльности за час від 1 січня 1908 до 31 грудня 1909. – С. 28.
- ²⁹ Звіт Товариства “Просьвіта” з діяльности за час від 1 січня 1910 до 31 грудня 1912. – С. 109.
- ³⁰ ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 7633. – Арк. 162.
- ³¹ Там само. – Спр. 7266. – Арк. 2.
- ³² Звіт з діяльности Головного Виділу товариства “Просьвіта” за час від 1 січня до 31 грудня 1913 // Письмо з Просьвіти. – Ч. 4. – 1914. – С. 120.
- ³³ ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 7267. – Арк. 1.
- ³⁴ Там само. – Спр. 6366. – Арк. 1–14.
- ³⁵ Там само. – Спр. 445. – Арк. 2.
- ³⁶ Звіт Товариства “Просьвіта” з діяльности за час від 1 січня 1910 до 31 грудня 1912. – С. 112–113.
- ³⁷ Діло. – 1912. – Ч. 223. – 4 жовтня. – С. 6.
- ³⁸ Діло. – 1912. – Ч. 227. – 10 жовтня. – С. 7.
- ³⁹ Письмо з Просьвіти. – 1911. – Ч. 1. – Січень. – С. 90.
- ⁴⁰ Там само. – 1911. – Ч. 3. – Березень. – С. 112.
- ⁴¹ Звіт Товариства “Просьвіта” з діяльности за час від 1 січня 1910 до 31 грудня 1912. – С. 136, 138.
- ⁴² ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 231. – Арк. 1.
- ⁴³ Звіт Товариства “Просьвіта” з діяльности за час від 1 січня 1910 до 31 грудня 1912. – С. 95.